

УДК 159.94/95:37

*Едуард Помиткін,
м. Київ*

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

Розкрито психологічний зміст емоційного компоненту духовної культури педагога, висвітлено специфіку його розвитку. Наведено авторський перелік емоційно-почуттєвих станів особистості, що має сприяти розширенню традиційних уявлень про спектр емоцій людини.

Ключові слова: педагог, духовна культура, розвиток духовної культури, складові духовної культури.

Науковий інтерес до проблеми розвитку духовної культури педагога останнім часом значно зростає, оскільки саме бездуховність розцінюється прогресивними філософами, психологами, педагогами, громадськими діячами як причина морального та економічного занепаду суспільства.

Чи не єдиним бастіоном у боротьбі з бездуховністю, яка віднайшла собі притулок навіть на більшості телевізійних каналів, залишається система освіти. Можливо, саме її консервативність, а можливо, традиційно високі вимоги до духовних та культурних якостей особистості вчителя є дієвим бар'єром, який не дозволяє остаточно спрямувати цю суспільну галузь на шлях комерційного «поклоніння золотому тільцю».

Поняття культури сходить до античних часів. Спочатку культурною вважалася людина, яка знала, як обробляти землю. Надалі від обробки землі людина підноситься до обробки власного розуму. Показовою в цьому є біблейська притча про двох братів – Каїна, який обробляв землю (спрямованість на матеріальні цінності) та Авеля, який доглядав овець (спостерігав за думками).

Далі культура сходить до культу (шанування бога). У подальшому розвитку культура пов'язується з окультним, таємним, непізнаваним, а тому розвиток культури ототожнюється саме з освітою. На сьогодні культура людини у сприйнятті багатьох асоціюється з інтелігентністю, етичною поведінкою, розвиненими естетичними нахилами особистості тощо.

Духовна культура як елемент духовного життя включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій, а також мову. Вона створюється діяльністю і спрямована на перетворення суспільного буття; це не тільки форма свідомості, а й соціальної активності. Наявність такої культури свідчить про здатність особистості до сприйняття позитивного, прогресивного, благого в суспільному бутті, до його поширення і творення у відповідності зі своїми можливостями, а також вказує на готовність людини до самовіддачі, саморозвитку, духовного перетворення суспільства.

Спираючись на розуміння загальної, професійної та духовної культури у роботах В. Біблера, О. Бодальова, В. Гриньової, І. Зязюна, Т. Іванової, Я. Коломінського, Л. Колмогорової, А. Коля,

М. Коула, В. Кременя, О. Моткова, Д. Мацумото, Н. Ничкало, Г. Лотилика, О. Проскури, В. Семиченко, С. Скрибнера, О. Созонюк, Л. Сохань, І. Цимбалюка Н. Чепелевої та ін. можемо констатувати, що духовна культура виникає завдяки тому, що людина не обмежує себе лише чуттєво-зовнішнім досвідом і не відводить йому переважного значення, а обирає керівним духовний досвід, на основі якого й визначає зміст і вищу мету зовнішнього, чуттєвого досвіду.

Розглядаючи духовну культуру як складову загальної і професійної культури особистості працівника, слід підкреслити її інтегративну роль у здійсненні професійної діяльності. Вона виступає як внутрішньо детермінуюче та інтегруюче утворення загальної і професійної культури, яке базується на свідомому оволодінні та примноженні загальнолюдських духовних цінностей, ідеалів і смислів життя людини й суспільства.

Духовна культура – це результат духовної діяльності, і саме духовна культура пробуджує, підтримує і розвиває в людині особистість. Тому духовна культура не тотожна «начитаності» або «освіченості», і ніякі знання самі по собі не можуть зробити людину особистістю, здатною до свідомих і відповідальних вчинків.

Матеріальна і духовна культура існують в тісній єдності. Людські думки, емоції, якості, риси зумовлюють поведінку та діяльність особистості, а отже матеріальне є реалізацією духовного. У сфері матеріальної культури людська діяльність характеризується зміною матеріального світу. Діяльність у сфері культури передбачає певну роботу з духовним світом особистості – ідеалами, смислами, цінностями, переконаннями, поглядами тощо.

Духовна культура педагога характеризується детермінацією поведінки та професійної діяльності особистісними ідеалами, смислами та цінностями Краси, Добра та Істини (вищих естетичних, етичних і пізнавальних категорій). Процес розвитку духовної культури педагогічного працівника передбачає свідому актуалізацію та використання глибинних ціннісних ресурсів таких базових підструктур особистості, як здатність до плідного спілкування, творча спрямованість, дієвий гуманістичний, діловий характер, розвинута самосвідомість, життєва мудрість і професійна компетентність, продуктивний інтелект, динамічна і працездатна психофізіологічна основа особистості. Духовна культура на своєму

вищому рівні становлення виступає як здатність педагога свідомо формувати, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізувати цінності Краси, Добра та Істини у власній професійній діяльності. Розвитку духовної культури сприяє створення у суспільстві умов для свободи людей, реалізації їх творчих можливостей, підкреслення самоцінності індивідуальності кожного.

Завданнями духовної культури є самореалізація духовного потенціалу особистості, творче самовтілення її можливостей, урізноманітнення життєпроявів, ствердження вічних і вироблення нових духовних орієнтирів.

З одного боку, духовна культура є цілісним феноменом, а з іншого може бути розподілена на певні компоненти, складові. До них доцільно віднести комунікативний, мотиваційно-смысловий, інтелектуальний, характерологічний, професійно-компетентнісний, емоційно-почуттєвий компоненти тощо.

Мета статті полягає у розкритті психологічного змісту емоційного компоненту духовної культури педагога, специфіки його розвитку, розширенні традиційних уявлень про спектр емоційно-почуттєвих станів особистості.

Слід зазначити, що важлива роль емоцій і почуттів підкреслювалася як стародавніми мислителями (Геракліт, Марк Аврелій, Платон, Піфагор, та ін.), так і сучасними філософами, психологами та педагогами (У. Джеймс, К. Ізард, В. Зінченко, І. Зязюн, В. Татенко та ін.). Позитивні емоції радості, щастя, а також і негативні (образ, гнів) в усі часи ставали предметом вивчення людини в її цілісності.

«Я побачив, що немає більше блага, ніж радіти своїм справам...», – каже мудрий цар Соломон [8, с. 101]. «В одному шукай радості та заспокоєння: в тому, щоб від однієї загальнокорисної справи переходити до іншої», – підтримує цю думку Марк Аврелій [4, с. 43].

«Зроблена справа радує, але не задовольняє. Завжди здається, що потрібно було зробити більше», – неначе крізь віки дискутує з ними Л. Толстой та підтримує цінність позитивних почуттів: «Життя повинно і може бути нескінченою радістю» [9, с. 186].

У стародавній філософській літературі знаходимо чимало порад щодо керування власними емоційними станами:

«Не женися за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому», – попереджає Піфагор [8, с. 186].

«Найкращий спосіб захиститися від образи – не наслідувати того, хто ображає», – радить Марк Аврелій [4, с. 43].

«З гнівом боротися важко: за все, що він хоче, платиш життям», – застерігає Геракліт Ефесьський [8, с. 58].

Здавалося б, за багато століть, протягом яких людство вивчає власний емоційний світ, воно мало б досягнути певної емоційної досконалості, однак сучасна людина й досі залишається, нерідко, беспорядною перед хвилями емоцій, почуттів та настроїв. За сучасними психологічними уявленнями емоції – «це особливий клас психічних процесів і станів (людини та тварин), пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами та відображуваних у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху та ін.) значущі діючі на індивіда явища і ситуації для забезпечення його життєдіяльності. Емоції слугують одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, які спрямовані на задоволення актуальних потреб» [1, с. 760].

За визначенням, поданим Г. Костюком, емоції та почуття розглядають як «різноманітні переживання людини, в яких відображається хід її життєвих взаємовідношень із зовнішнім світом і іншими людьми» [6, с. 334].

Вищим продуктом розвитку емоцій вважають почуття. Так, короткочасна емоція подиву може трансформуватися у почуття зацікавленості, а надалі – у стійкий інтерес. Емоції людини можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими і конфлікт між ними, як правило, є причиною неврозів.

Роль емоційно-почуттєвого компоненту полягає передусім у тому, що педагог з високим рівнем духовної культури має розвинену здатність контролювати власні емоційні стани та допомагає в цьому процесі учням, емоційно позитивно впливає на вихованців, залучаючи їх до вищих людських емоцій і переживань.

Для виявлення особливостей розвиненості емоційного компоненту духовної культури педагогів нами була розроблена спеціальна анкета, яка містила такі запитання:

1. Скільки емоцій Ви проявляєте, як правило, у процесі взаємодії з учнями?
2. Перелічіть, будь-ласка, їх у порядку частоти проявів.

3. Які емоції Ви активізуєте в учнів у процесі навчання?
4. Якими засобами Ви це робите?
5. Яким чином Ви керуєте власними емоційно-почуттєвими станами?
6. Як Ви керуєте емоційно-почуттєвими станами учнів?
7. Які фрази Ви найчастіше використовуєте на уроці?

Обробка результатів анкетування показала, передусім, незначну обізнаність педагогів з власною емоційною сферою. Більшість з них назвало 5-6 емоцій та почуттів, які проявлялися ними на уроці. Найтиповіші – спокій, зосередженість, доброзичливість.

Серед емоцій і почуттів, які вчителі намагалися активувати у школярів, були почуття відповідальності, стан зосередженості, іноді – радість і сором.

Основним засобом впливу було визначено слово вчителя і набагато рідше – особистий приклад. Відповідаючи на запитання №5 та №6, педагоги зазнали найбільших труднощів. Лише деякі з них зазначили, що використовують фізичні та дихальні вправи, методи інтелектуалізації та усвідомлення емоцій тощо.

Використовуючи наведені в анкетах типові фрази вчителя, ми розподілили їх на ті, які активізують позитивні та негативні емоційно-почуттєві стани (табл. 2, 3).

Таблиця 2.

Приклад активізації позитивних інтелектуально-творчих емоційно-почуттєвих станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
Добрий день, діти.	Врівноваженість, спокій
Сьогоднішня тема є незвичайною	Здивування
Можливо, ми разом зможемо віднайти ще не відкриті закономірності?	Сумнів
Чи замислювалися ви над тим...	Інтерес
Я вірю, що разом ми зможемо...	Ентузіазм
Спробуйте мислити глибше, відкиньте все звичне, подолайте стереотипи!	Зосередженість
Ми стоїмо на порозі відкриття! Кожна ваша відповідь наближає нас до істини!	Передчуття
Ось вона, потрібна нам думка (результат)! Це саме те, що ми шукали!	Осяяння, інсайт
Тепер ми це знаємо і можемо використовувати!	Впевненість
Які ви молодці! Ваш клас унікальний!	Натхнення

Таблиця 3.

**Приклад активізації негативних духовно-моральних
емоційно-почуттєвих станів учнів**

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
А, це знову ваш клас...	Неприязнь
Чому всі проблеми пов'язані з вашим класом?	Тривога
Можливо, ви не дуже стараетесь?	Провина
Ми вивчаємо дуже прості теми, які ви ніяк не можете зрозуміти...	Сором
Мені, звичайно, байдуже...	Нехтування
Чи це клас у вас такий... Не знаю...	Приниження
Хоч зі школи тікай...	Зловтіха
Дивіться, як я легко це роблю, а ви...	Заздрість
Але нічого, скоро іспити... Поклали зошити на край парти!	Страх
Сідай, два. Хочу завтра побачити твоїх батьків. Готуйся...	Самотність

Ознайомлення педагогів з впливом типових педагогічних фраз на емоційні стани учнів відкриває можливості психологічно грамотно будувати взаємодію з дітьми.

Слід зазначити, що незнання власного внутрішнього світу є причиною низької здатності до керування емоційно-почуттєвими станами та невміння передавати свої емоційні стани іншим, створювати та підтримувати певну емоційну атмосферу в колективі. Зрозуміло, що відповідні здатності та вміння є надзвичайно важливими саме у професії педагога, який організовує взаємодію учнів, студентів. Зважаючи на це, для покращення обізнаності педагогічних працівників з емоційно-почуттєвими станами особистості було розроблено перелік найбільш відомих емоцій і почуттів, що подані в табл. 1. До таблиці увійшли найбільш вживані характеристики, що описують афективну сферу особистості, до яких можна вживати слово «емоція», «почуття», «особистісний стан».

Таблиця 1.

Перелік типових емоційно-почуттєвих станів особистості

1. Азарг	46. Горе	91. Зневага	135. Обожнення	180. Розчарування
2. Активність	47. Гумор	92. Зняковилість	136. Образа	181. Розчулення
3. Апатія	48. Дисгармонія	93. Зосередженість	137. Обурення	182. Самотність
4. Безпека	49. Дисонанс	94. Зневіра	138. Огида	183. Сарказм
5. Безтурботність	50. Доброзичли- вість	95. Інсайт	139. Острах	184. Свобода
6. Бадьорість	51. Доброта	96. Інтерес	140. Осяяння	185. Святковість
7. Байдушність	52. Довіра	97. Іронія	141. Ошелешеність	186. Симпатія
8. Беззахисність	53. Допитливість	98. Краса	142. Патріотизм	187. Скорбота
9. Безпека	54. Досада	99. Лагідність	143. Перевага	188. Слава
10. Безпорадність	55. Дружба	100. Лїнь	144. Передчуття	189. Смак
11. Безсилия	56. Ейфорія	100. Лукавство	145. Переляк	190. Сміх
12. Благоговіння	57. Екзальтація	101. Любов	146. Печаль	191. Смирненість
13. Благодатність	58. Екстаз	102. Лють	147. Пиха	192. Смуток
14. Благополуччя	59. Енергійність	103. Міра	148. Піднесення	193. Сором
15. Близькість	60. Ентузіазм	104. Милування	149. Підозрілість	194. Стівчуття
16. Біль	61. Єдність	105. Милосердя	150. Підтримка	195. Стівзвучність
17. Боязнь	62. Жорстокість	106. Надія	151. Плаксивість	196. Спокій
18. Буденність	63. Жага	107. Напруга	152. Повага	197. Справедливість
19. Вдячність	64. Жалість	108. Насолода	153. Подив	198. Сприйнятливність
20. Великодушність	65. Жаль	109. Настороженість	154. Подяка	199. Ступошеність
21. Велич	66. Жак	110. Напхнення	155. Покірність	200. Стомленість
22. Веселощі	67. Загроза	111. Небезпека	156. Поміркованість	201. Страждання
23. Відвага	68. Задоволеність	112. Невинність	157. Помста	202. Страх
24. Відвертість	69. Задриість	113. Незворушність	158. Порожнеча	203. Стурбованість
25. Відданість	70. Завзятість	114. Невдоволення	159. Потворство	204. Суєта
26. Відкритість	71. Закоханість	115. Невпевненість	160. Похмурість	205. Сум
27. Відповідальність	72. Занепокоєння	116. Недовіра	161. Почесі	206. Сумнів
28. Відраза	73. Завзяття	117. Незавершеність	162. Праота	207. Сум'яття
29. Відстороненість	74. Заклопотаність	118. Незадоволеність	163. Презирство	208. Суперництво
30. Відчай	75. Залежність	119. Незручність	164. Привітність	209. Супротив
31. Відчуженість	76. Засмучення	120. Ненависть	165. Прив'язаність	210. Схвильованість
32. Віра	77. Замішання	121. Необхідність	166. Пригніченість	211. Такт
33. Виключність	78. Засудження	122. Непотрібність	167. Приголомше- ність	212. Теплоота
34. Влада	79. Захват	123. Неприязнь	168. Приниження	213. Тривога
35. Вознесеність	80. Захищеність	124. Несамовитість	169. Приреченість	214. Туга
36. Впевненість	81. Захоплення	125. Нетерпіння	170. Прихильність	215. Турбота
37. Врівноваженість	82. Заціпеніння	126. Неуважність	171. Провина	216. Умиротворення
38. Втома	83. Заціквленість	127. Нехтування	172. Прозріння	217. Упередженість
39. Гармонія	84. Збентеження	128. Ніжність	173. Просвіплення	218. Урочистість
40. Героїзм	85. Збудження	129. Ніяковість	174. Протириччя	219. Хвилювання
41. Гидливість	86. Зверхність	130. Низькість	175. Пустощі	220. Холодність
42. Гідність	87. Здивування	131. Ностальгія	176. Радість	221. Царственність
43. Гнів	88. Зібраність	132. Нудьга	177. Ревнощі	222. Цікавість
44. Голод	89. Злість	133. Обережність	178. Розгубленість	223. Цинізм
45. Гордість	90. Зловіха	134. Обов'язок	179. Роздратування	224. Честь
				225. Щастя

Ознайомлення з наведеним переліком руйнує стереотипи щодо обмеженості емоційного реагування людини та розкриває перед педагогом перспективи розширення власного репертуару

педагогічних сценаріїв. Використовуючи наведений перелік, доцільно залучати педагогічний персонал до тренінгових вправ, спрямованих на розвиток здатності керування власними емоційно-почуттєвими станами, позитивного емоційного реагування, створення сприятливої емоційної атмосфери у взаємодії з учнями, коли і педагог, і вихованці переживають одні й ті ж самі почуття, що унеможлиблює емоційний дисонанс.

Таким чином розвиток емоційної складової духовної культури педагога має здійснюватися не тільки через розширення уявлень про спектр людських емоцій, але й завдяки оволодінню практичними навичками емоційної саморегуляції.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку дієвих засобів психологічної діагностики розвиненості емоційного компоненту духовної культури педагогів.

Література:

1. *Большой психологический словарь*. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-Еврознак, 2009. – С. 760.
2. *Зязюн І.А.* Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. *Изард К.Э.* Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.
4. *Марк Аврелий.* Наедине с собой. Размышления. Перевод с древнегреческого. – Киев-Черкасы. – 1993. – С. 43.
5. *Психология эмоций.* Тексты / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
6. *Психологія: підручник [для педагогічних ВУЗів]* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – С. 334.
7. *Рибалка В.В.* Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. / В.В. Рибалка / Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 529, [1] с.
8. *Таранов П.С.* Философия изнутри. Том 1. / П.С. Таранов. – М: Острожье, 1996. – С. 186.
9. *Толстой Л.Н.* Круг чтения: Избранные, собранные и расположенные на каждый день Л. Толстым мысли многих писателей об истине, жизни и поведении. – Т.1. / Л.Н. Толстой. – М.: Политиздат, 1991. – С.186, 450.
10. *Фрейдджер Р., Фейдимен Д.* Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен; [пер. с англ.]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.
11. *Фромм Э.* Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.

Эдуард Помыткин

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГА

Раскрыто психологическое содержание эмоционального компонента духовной культуры педагога, освещена специфика его развития. Подан авторский перечень эмоционально-чувственных состояний личности, что должно способствовать расширению традиционных представлений о спектре эмоций человека.

Ключевые слова: педагог, духовная культура, развитие духовной культуры, составляющие духовной культуры.

Eduard Pomutkin

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL COMPONENT OF SPIRITUAL CULTURE OF THE TEACHER

Reveals the emotional content of the psychological component of the spiritual culture of the teacher, highlights the specificity of its development. An author list of emotional and sensual personality states, which should facilitate the expansion of traditional ideas about the range of human emotions.

Key words: teacher, spiritual culture, development of spiritual culture, components of spiritual culture.